
ІВАН ОГІЄНКО Й ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

УДК 378 (477)“1917-1920”:930.2 Огієнко

О.М.Завальнюк

Кам'янець-Подільський державний університет

МЕМУАРНІ ПРАЦІ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У 1917-1920 рр.

У статті аналізується джерельна значимість мемуарної спадщини Івана Огієнка при вивченні становлення і функціонування національної університетської освіти в часи Української революції 1917-1920 рр.

Ключові слова: Іван Огієнко, спогади, Київський український народний університет, Київський український університет, Кам'янець-Подільський державний український університет.

Видатний український вчений, педагог, державний, освітній, церковний і громадський діяч І.І.Огієнко залишив у спадок нащадкам не лише понад 1000 наукових праць з української мови, літератури, історії, культури, теології, а й, що дуже важливо для розуміння характеру і змісту його доби, кілька мемуарних праць, до яких належать: 1) “Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва”¹, 2) “Рятування України. На тяжкій службі своєму народові”², 3) “Раз добром налите серце. Світлій пам’яті Д.Д.Огієнковій: Замість вінка намогильного”³, 4) “Урочистий в’їзд С.Петлюри до Кам’янця-Подільського 1-го травня 1920 р. Уривок із споминів”⁴, що були опубліковані, за винятком другої, у науково-літературному місячнику “Наша культура” (головний редактор і видавець І.І.Огієнко) впродовж 1935-1937 рр. “Рятування України” у книжковому варіанті побачило світ після завершення другої світової війни, коли автор проживав у Канаді.⁵ Більшість названих робіт, крім однієї, що присвячена пам’яті дружини І.І.Огієнка, нещодавно побачила світ в Україні у вигляді збірки завдяки знаому вченому — огієнкознавцеві, співголови Фондації імені митрополита Іларіона (Огієнка) М.Тимошику.⁶

Українські дослідники знають окреслену мемуарну спадщину, часто послугувались нею при написанні праць про життєвий і творчий шлях І.І.Огієнка,⁷ його діяльність в царині творення української держави,⁸ церкви,⁹ науки і культури,¹⁰ університетської освіти.¹¹ Однак, як окремий джерелознавчий сюжет, ця тема ще не розроблялась. Власне такий стан історіографії і зумовив вибір пропонованої розвідки.

У “Моєму житті”, написаному на основі спогадів, а також збережених щоденників, епістолярного архіву, різних офіційних матеріалів, представлені короткі записи про факти і події, що стосуються зокрема творення національних університетів, на той час ще не знаних в історії українства. Так, мемуарист наводить дані про обрання його членом малої комісії із організації українського народного університету в Києві, свій виступ 5 жовтня 1917 р. на урочистому відкритті зазначеного закладу з доповіддю “Українська культура” (згодом, за наказом С.В.Петлюри, виголошений текст видрукували накладом 100 тис. примірників і поширили серед українізованих) частин російської армії з метою підвищення рівня національної свідомості вояків). Повідомляючи про це, мемуарист помилково стверджує, що його виступ слухала кількатисячна аудиторія,¹² хоча добре відомо, що в одному з приміщень Педагогічного музею (нині – будинок учителя м. Києва) таку масу людей помістити неможливо.

Як лектор (в джерелі – професор) Київського українського народного університету, І.І.Огієнко викладав студентам курс історії української мови та історії української культури в приміщенні університету св. Володимира, куди перейшов молодий національний навчальний заклад, у великій аудиторії №14, “завжди по береги переповнений”. Крім того, працював ще й секретарем історико-філологічного факультету.¹³

Коли народний український університет реорганізували у державний класичний заклад, І.І.Огієнко перейшов сюди на посаду професора кафедри української мови. У “Моєму житті” вказано дату нового призначення – 1 липня 1918 р. Однак архівні джерела свідчать, що закон про перетворення КУНУ у КДУУ Рада народних міністрів ухвалила 5 серпня 1918 р. Прохання про переведення лекторів народного університету на посаду професорів і приват-доцентів держуніверситету в.о. ректора Г.Г.Павлуцький подав міністру освіти і мистецтва 5 днів по тому. І лише 12 серпня 1918 р. появився перший міністерський наказ, який базувався на зазначеному поданні. Щоправда, на нові посади 21 особу, у т.ч. І.І.Огієнка, переводили “заднім числом” – з 1 липня того ж року (в країні практикувалося піврічне фінансування).¹⁴

Мемуарист подає, що у січні 1918 р. при КУНУ сформувалася комісія (І.М.Ганицький – голова, І.І.Огієнко – секретар, члени – Ф.П.Сушицький, Ф.П.Швець, В.В.Дуб’янський) з формування у містах України філій Українського народного університету, що діяв у столиці.¹⁵ Про цю ж подію, без зазначення джерела, пише і український історик В.П.Ляхощкий.¹⁶ Однак архівні джерела не підтверджують наведеної дати. Один із документів, датований 7(20) березня 1918 р., зафіксував “засідання комісії в справі організації Українських Народних Університетів” (більш ранніх виявити не вдалося). На зі-

бранні були присутні професори О.М.Лук'яненко, Ф.П.Сушицький, Ф.П.Швець, В.В.Дуб'янський, К.Д.Титаренко, які ухвалили: *“Вважати дуже бажаним, щоб міністерство взяло на себе ініціативу відкриття в якнайбільшій кількості міст України справжніх Українських Народних Університетів, а також українських університетів нормального (класичного. — Авт.) типу з допомогою місцевих громадських організацій”*.¹⁷

За свідченням І.І.Огієнка, у лютому 1918 р. *“кам'яничани в Києві просять заснувати їм університет”*.¹⁸ Насправді, у вказаний час столиця була в руках радянських військ, а міністерство освіти УНР знаходилось тоді у Житомирі. За архівними даними, делегація Кам'янець-Подільської міської думи побувала в Міносвіті у першій половині січня 1918 р., коли Київ функціонував ще як столиця УНР. О.М.Пашенко, учасниця тих подій, по свіжих слідах писала, що *“з великими надіями повернулась делегація з Києва, повідомила про це Думу, і Дума 15-го січня (1918 р. — Авт.) вибрала особливу Університетську Комісію, якій доручила надалі проводити справу”*.¹⁹

За споминами, комісія КУНУ із відкриття мережі українських університетів у березні 1918 р., після відвоювання Києва, *“постановила розвідати реальну можливість заснувати свою філію в Кам'янець-Подільському й постановила післати до Кам'янца: голову проф. І.М.Ганицького, секретаря проф. І.І.Огієнка, проф. В.В.Дуб'янського та начальника відділу професійної освіти інж[енера] О.Велінського з міністерства”*.²⁰ Архівні ж джерела засвідчують, що 4(17) березня 1918 р. Рада лекторів КУНУ, а не його комісія, ухвалила направити до Кам'янца-Подільського *“спеціальну делегацію з представників Українського Народного Університету (декан Швець та приват-доцент Огієнко), представники товариства “Праця” (д. Титаренко) та представника Міністерства освіти (проф. Дуб'янський)...”*.²¹ До пункту призначення 4 квітня (22 березня) 1918 р. прибули: ректор КУНУ професор І.М.Ганицький (голова), професор В.В.Дуб'янський, приват-доцент І.І.Огієнко, інженер К.Д.Титаренко.²² Автор “Спогадів” запевняє, що йому було *“доручено виголосити в Кам'янці виклада”*²³, вказав тему своєї доповіді — “Українська культура”.²⁴ У звіті місцевої преси про перебування зазначеної делегації вказувалося, що доповіді у міському театрі зробили також професор І.М.Ганицький — про сучасний момент і В.В.Дуб'янський — про плани Міністерства освіти в справі розбудови національної університетської освіти.²⁵

У “Моєму житті” йдеться про те, що у березні 1918 р. київська професура мала намір заснувати у Кам'янці-Подільському філію КУНУ. Під час відвідин адміністративного центру Поділля І.І.Огієнко, за його твердженням, запропонував створити тут замість проектованої філії класичний університет, доводячи при цьому, що *“Кам'янець кочне потребує університету й добре надається до того. Комісія погодилась на це, але з умовою, що Огієнко візьме на себе організацію цього університету бодай на два перші роки”*.²⁶ Документ про перебування киян у місті над Смотричем — *“Протокол злученого засідання делегатів Ініціативного зуртка до улаштування вищої освіти при Міністерстві Освіти і Університетської Комісії Кам'янецької Міської*

Думи 22 березня (за н.ст. — 4 квітня. — Авт.) 1918 року”, що зберігається у Держархіві Хмельницької області, не підтверджує слів мемуариста в частині заснування класичного університету і його майбутнього ректора.²⁷ О.М.Пашенко восени 1918 р. писала, що тоді, у квітні, “*Кам’янець душею почував і вибрав першого ректора свого Університету проф. Ів.Ів.Огієнка. Як українці “просвітяни”, так й гласні Думи зрозуміли, що тільки тоді, коли Ів.Ів.Огієнко візьметься за цю надмірну, тяжку справу вона буде доведена до кінця*”.²⁸ Отже, офіційно про ректора майбутнього університетського закладу у Кам’янці-Подільському тоді не йшлося. Протокол засідання Ради лекторів КУНУ від 18 травня 1918 р. засвідчує, що зібрання обрало “*людину, котра б відповідала за справу відкриття з 1-го червня (1918 р. — Авт.) філіала Київського Українського Університету в Кам’янці*” (обрано І.І.Огієнка: “за” проголосували 14 осіб, “проти” — 5, “утримались” — 0). Тоді ж він заявив про свою згоду переїхати на роботу до Кам’янця-Подільського на 2 роки, при умові, що, після завершення цього терміну, він матиме змогу повернутися до Києва, на викладацьку роботу.²⁹

Через 4 дні по тому Рада лекторів КУНУ знову слухала питання про керівника створюваної у Кам’янці-Подільському філії. Як заявив тоді І.М.Ганицький, міністр запропонував їм обрати одного із своїх викладачів в.о. ректора зазначеного вище навчального закладу. Зібрання погодилося, що посада відповідального за відкриття філії є ідентичною з посадою в.о. ректора, тому нових виборів вирішила не проводити.³⁰ Отже, в.о. ректора ще не створеного університетського закладу І.І.Огієнка став 22 травня 1918 р. У “*Моєму житті*” автор помилково стверджує, що ця подія відбулася у червні 1918 р.³¹

Червнем того ж року датує мемуарист свій другий приїзд до Кам’янця-Подільського (насправді 6-8 липня 1918 р.). На жаль, він не зазначає, що це був офіційний візит, викликаний ухвалою Комісії із вищих шкіл і наукових інституцій України під головуванням академіка В.І.Вернадського. Йому і юрисконсульту Улянницькому доручили “*цілком конкретно з’ясувати про ті обіцянки, які дають університету місто і земство, і перетворити ті обіцянки в зобов’язання юридичного характеру, звернувши увагу на закріплення окремим актом землі не менше 50 дес. за університетом*”.³² Мемуарне джерело подає, що “*Огієнко вивіз із собою до Києва акти: 1) Постанова Миської Думи про асигнування на потреби нового Університету (позичково. — Авт.) 1000000 карб., 100 десятин землі та передачу будинка миської триповерхової Технічної Школи з цілою її садибою; 2) Постанова губернської Земської Управи про асигнування 1000000 карб., платних 5 років, по 200000 карб. річно, і 3) Постанова Повітової Кам’янецької Управи асигнувати на потреби університету 100000 карб.*”³³ Наведена інформація, крім останньої, підтверджується іншими джерелами. Річ в тім, що на 6-8 липня 1918 р. Кам’янецька повітова управа в питанні допомоги місцевому університету ще не збиралася. Це сталося трохи пізніше, коли І.І.Огієнко знаходився у Києві. Підтвердження тому є те, що 27 липня 1918 р. директор департаменту вищої школи Міністерства освіти й мистецтва Ф.П.Сушицький надіслав голові Кам’янецької повітової народної управи О.М.Пашенко телеграму, у якій зазначав,

що ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету І.І.Огієнко висловлює вдячність діячам земства, які провели рішення про виділення на потреби закладу 200 тис. крб. (а не 100 тис. крб., як у І.І.Огієнка), за їх сердечне ставлення до вищої освіти *“на ріднім Поділлі, на користь всієї України”*.³⁴

Джерело зафіксувало про дві зустрічі І.І.Огієнка у Кам'янці-Подільському, інформація про які, на жаль не піддається перевірці. Йдеться про розмови з рабином Оксманом (домовились про допомогу університету з боку єврейської громади міста в розмірі 100 тис. крб., а взамін — відкриття в закладі кафедри юдознавства і прийом на навчання єврейської молоді — не більше? від загального складу студентства) і головою польської Національної ради у Кам'янці лікарем Т.Заленським (кам'янецькі поляки взяли зобов'язання зібрати на потреби закладу 50 тис. крб., в.о. ректора пообіцяв клопотатися про відкриття в університеті кафедри полоністики і приймати на навчання польських юнаків і дівчат без обмежень).³⁵ В українському виданні *“Мого життя”* зазначені зустрічі помилково віднесені до квітня 1918 р.³⁶

Після повернення з відрядження І.І.Огієнко 11 липня 1918 р. доповів про результати свого візиту на черговому засіданні Комісії з вищих шкіл і наукових інституцій України. За оперативне і ефективне розв'язання поставлених завдань йому оголосили подяку. У хронологічній канві автор зазначає, що у червні 1918 р. названа комісія ухвалила постанову *“про негайне розпочаття підготовчих справ для відкриття вищих українських шкіл по інших містах України, а також у Києві. Доручення Огієнкові деяких справ перетворення Українського народного університету на Університет державний у Києві”*.³⁷ Вивчення протоколів засідання зазначеної комісії дає підстави вважати, що у цитовані рядки вкралися неточності. По-перше, такої постанови взагалі не виявлено. 20 червня 1918 р., у перший день роботи комісії, обмірковували по пунктах підготовлений Міністерством освіти текст законопроекту про перетворення Київського українського народного університету в державний і погодилися з ним умовно.³⁸ Наступного засідання, яке відбулося 24 червня 1918 р., щодо згаданого законопроекту жодного рішення не ухвалили. Що ж стосується Кам'янець-Подільського державного українського університету, то, після виступу І.І.Огієнка, *“необхідність відкриття в Кам'янці українського університету було визнано всіма одногосно”*.³⁹ 27 червня (третє засідання комісії) питання про українські університетські заклади по суті не обговорювались. І лише 1 липня 1918 р. члени комісії погодили ряд статей законопроекту про заснування КПДУУ.⁴⁰ Під час п'ятого засідання, яке мало місце 4 липня 1918 р., представники КУНУ внесли на розгляд законопроект про відкриття у всіх університетах України (мались на увазі російськомовні) паралельних, тобто українських кафедр. Один із пунктів протоколу засідання Ради лекторів КУНУ від 2 липня 1918 р., де і був зафіксований згаданий законопроект, вимагав, *“аби Київський Український Народний університет обов'язково було перетворено на окремих Державний Український Університет, що потребує національна культура і інтереси незалежної Української Держави”*.⁴¹ Через 5 днів, 8 липня, комісія В.І.Вернадського одно-

голосно (без І.І.Огієнка, який був у відраженні) визнала *“необхідність створення в Києві самостійного Українського Університету”*.⁴² Потім розпочався постатейний розгляд відповідного законопроекту, представленого Міністерству.⁴³ Його продовжили на чотирьох наступних засіданнях — 11, 15, 18 і 22 липня.⁴⁴ 26 липня ухвалили в останньому читанні текст законопроекту про заснування КПДУУ.⁴⁵ Мемуарист наполягає, що саме він виробив проект закону про заснування К-ПДУУ, а комісія (підкомісія. — Авт.) в складі Г.Г.Павлуцького, Д.І.Багалія, І.М.Ганицького і Ф.П.Сушицького доопрацювала його.⁴⁶ Таким чином, окремі ухвали щодо відкриття вищих шкіл в різних містах України комісія В.І.Вернадського не приймала.

По-друге, не було й рішення щодо доручень І.І.Огієнку при перетворенні КУНУ в КДУУ. Неточність полягає в тому, що не згадана комісія, а Рада лекторів КУНУ обрала І.І.Огієнка до складу делегації (4 особи), яка мала нанести візит Гетьману України і з'ясувати питання про тимчасове відведення під КДУУ будинку Володимирського кадетського корпусу для навчальних цілей і студентської бурси.⁴⁷ На прийомі у П.Скоропадського делегація, у складі якої знаходився і І.І.Огієнко, побувала 23 липня 1918 р., тобто наступного дня після ухвалення комісією В.І.Вернадського законопроекту про перетворення народного університету в державний.⁴⁸

У спогадах йдеться про зустріч їх автора з міністром освіти М.П.Василенком у червні 1918 р., під час якої той, нібито, переконав високо посадовця в необхідності відкрити університет *“в такій глибокій провінції, як Кам'янець”*. *“Переконаний міністр захоплюється й обіцяє переконувати гетьмана”*.⁴⁹ Підтвердити чи спростувати цей фрагмент немає змоги, хоча відомо, що ще у травні 1918 р. М.П.Василенко представив керівнику держави план відкриття чотирьох українських державних університетів.⁵⁰ Поза сумнівом, що М.П.Василенко ставився до І.І.Огієнка цілком прихильно, цінував його інтелект, патріотизм, організаторський хист, однак це не означає, що він скептично поставився до наміру свого попередника — міністра освіти Центральної Ради В.К.Прокоповича відкрити до осені 1918 р. три державних українських університети (Київ, Катеринослав і Кам'янець-Подільський) і 8 народних українських університетів (Харків, Суми, Полтава, Кременчук, Черкаси, Житомир, Вінниця і Чернігів).⁵¹ Високу оцінку якостей І.І.Огієнка М.П.Василенко продемонстрував зокрема 5 серпня 1918 р., коли запросив його до роботи в складі Тимчасової комісії з вищих шкіл та наукових інституцій України для попереднього розгляду законопроектів щодо вищих навчальних закладів та наукових установ, а також з'ясування найбільш важливих та принципових питань політики держави в галузі вищої освіти і науки.⁵²

Лише 1918 р. датує І.І. Огієнко свій третій приїзд до Кам'янця-Подільського. Як зазначалося вище, у Кам'янці він перебував 6-8 липня 1918 р. (другий візит) за дорученням комісії В.І.Вернадського. Наступне побачення з цим містом відбулося аж 3 вересня 1918 р. 6 серпня того ж року М.П. Василенко написав І.І.Огієнкові листа, у якому повідомляв, що той з 1 липня 1918 р. командується на два роки до

Кам'янець-Подільського державного українського університету виконувати обов'язки ректора.⁵³ Після цього він уже мав право робити відповідні кадрово-господарські призначення (на посаду науково-педагогічних працівників призначав міністр освіти). То ж у липні 1918 р. він не міг взяти на роботу керівником університетського господарства Д.Мирського (протилежне стверджується у мемуарах).⁵⁴

Джерело дає змогу з'ясувати у якійсь мірі питання формування професорсько-викладацьких кадрів КПДУУ (професори В.О.Біднов, П.М.Бачинський, К.В.Широцький, приват-доценти Л.Т.Білецький, М.О.Драй-Хмара, І.П.Крип'якевич, Ю.Гірняк, С.Балей, В.Бірчак, Н.Т.Гаморак, В.О.Геринович, Л.Бялковський та ін.), підготовку призначення до навчальної праці, організацію свята відкриття, початок роботи закладу.⁵⁵

5 січня 1919 р. ректор КПДУУ приступив до виконання обов'язків міністра освіти УНР. На цій посаді він доклав великих зусиль для становлення і розвитку українських університетів. За його свідченням, було створено велику Раду міністра освіти з професорів вищих шкіл і видатних громадських діячів,⁵⁶ виділялися значні кошти на придбання навчальної літератури і лабораторного обладнання, поповнювався науково-педагогічними кадрами штат КПДУУ,⁵⁷ збільшувались асигнування на утримання КДУУ.⁵⁸

У лютому 1919 р. І.І.Огієнко організував роботу частини свого міністерства у Вінниці. Незважаючи на вкрай складне воєнно-політичне становище, він продовжував опікуватися зокрема національною вищою школою. За спогадами, до КПДУУ було призначено трьох приват-доцентів, які приступили до викладацької праці на богословському факультеті.⁵⁹ Проводилися й інші заходи (вдосконалювався навчально-виховний процес, надавалася матеріальна допомога студентству, створювалася видавнича база тощо), запроваджувалася обов'язкова лектура з української мови.⁶⁰ Однак у мемуарах вони не відображені.

Повернення І.І.Огієнка до Кам'янця-Подільського на початку червня 1919 р. в якості экс-міністра освіти дало йому змогу зосередитися на якийсь час на питаннях університетського життя. Він відновив роботу закритого за радянської влади богословського факультету, зайнявся організацією двох нових факультетів — правничого і сільськогосподарського, урядові рішення про заснування яких провів ще під час перебування в Галичині.⁶¹

Ставши 15 вересня 1919 р. міністром ісповідань УНР, він, за його ж таки свідченням, у жовтні того ж року *“за згодою духовних влад, передає будинок докласової церковної школи на потреби університету (КПДУУ. — Авт.) й розміщує там (як ректор. — Авт.) сільськогосподарський факультет. Бібліотека цієї школи передається до університету”*.⁶² Наказом по Міністерству ісповідань УНР (№2110) він зобов'язував Подільську духовну консисторію, щоб *“церковні бібліотеки та архіви Подільської єпархії надіслали до духовної консисторії дублети своїх книжок, а також непотрібні їм книжки, видані до XIX ст.”*. Всі ці примірники, наголошує мемуарист, консисторія мала передати до бібліотеки КПДУУ.⁶³

За тим же джерелом, у листопаді 1919 р. міністр ісповідань за-снував при богословському факультеті пастирські курси, на яких вивчали питання українського богослужіння.⁶⁴

Після того, як Кам'янець зайняли польські війська, І.І.Огієнко, за рішенням вищої української влади, виконував обов'язки Головно уповноваженого уряду УНР в зносинах з польськими військами і цивільними чинниками. Незважаючи на велику зайнятість державними справами, не відмахувався від проблем Кам'янець-Подільського університету. Як свідчить джерело, наприкінці 1919 р. він видав закладу 25 млн. крб. на утримання професури і працівників, а також придбання двох будинків.⁶⁵ Тоді ж при КПДУУ розпорядженням І.І.Огієнка було організовано три комісії: з перекладу на українську мову св. Письма, створення історичного словника української мови і вироблення практичної термінології, профінансовано початковий етап їх діяльності.⁶⁶ За сприяння головноуповноваженого, Кам'янець-Подільська українська чоловіча гімназія ім. С.Руданського передала університетові понад 1000 примірників книг, у т.ч. чимало стародруків. Коли в січні 1920 р. командування польської військової групи генерала Й.Крайовського розпорядилось, аби усі мешканці Галичини негайно перемістилися на Збруч, І.І.Огієнко, маючи відповідні державні повноваження, домогся того, що викладачі і студенти із Галицької України залишилися у Кам'янці-Подільському.⁶⁷

Як передають мемуарні праці, 15 лютого 1920 р. ГУ розпорядився видати університетові 2400000 крб. на стипендію 200 незаможним студентам, у першу чергу галичанам. Тоді ж кошти (позичково) отримала Рада студентських представників КПДУУ на відкриття їдальні.⁶⁸ За раніш виділені закладові гроші *“куплено цілу садибу й добрий дім п. Осаулової на Високій вулиці за чотири мільйони карб. Й передано будинок для потреб природничо-математичного та сільськогосподарського факультетів. Тоді ж куплено й другий будинок у п. Штицглуза за два і пів мільйона карб.”*⁶⁹ Наведені у мемуарах дані цілком підтверджуються архівними джерелами.

Напередодні великодня 1920 р. І.І.Огієнко, за його ж свідченнями, виділив з державних коштів 200 тис. крб. студентам-галичанам на *“урочисті розговини в актовій залі університету”*.⁷⁰ Про той захід за участю Головно уповноваженого уряду УНР писала місцева преса.⁷¹

У червні 1920 р., як свідчить мемуарист, Г.Г.Павлуцький від імені групи київських професорів запропонував йому очолити Київський державний український університет. Але той не погодився.⁷² Напередодні залишення міста українськими військами ГУ прийняв від єпископа Маньковського і ксьондза Носолевського в якості подарунка для КПДУУ *“цінну збірку латинських стародруків та старовинних портретів”*.⁷³ У *“Рятуванні України”* йдеться про те, що в той час (8-11 липня 1920 р.) *“людність Кам'янця-Подільського й околиць зносить свої книжки до бібліотеки державного університету...”*. Ректор розпорядився, аби їх приймали не для тимчасового збереження, а як дарунок закладові.⁷⁴ Перевірити достовірність наведених інформацій немає змоги.

У спогадах-роздумах про Д.Д.Огієнко зустрічаються окремі факти про допомогу ректорові і державному діячеві з боку його дружини і

порадниці. Вона закликала чоловікові щедріше допомагати студентам, підтримувала в домі його розмови з професурою і політиками, високо цінувала патріотизм і невгасне горіння на ректорській і інших посадах І.І.Огієнка.⁷⁵

В сюжеті про приїзд С.В.Петлюри до Кам'янця-Подільського 1 травня 1920 р. автор свідчить зокрема про візит високого гостя до університету, де той спочатку виступив перед професурою, студентською молоддю і представниками громадськості на політичні теми, а потім приймав разом з ректором демонстрацію школярів, студентів і держслужбовців.⁷⁶

Таким чином, у мемуарній спадщині І.І.Огієнка, особливо “Моєму житті”, викладено чимало цікавого і змістовного матеріалу про становлення українських університетських первістків, причетність до цього процесу автора спогадів, ряду інших українських діячів. Багато фактів відтворено у відповідності до історичної правди, чимало з них подано з неточностями, особливо це стосується хронологічних вимірів, особистої участі мемуариста у тих чи інших подіях. Останнє можна пояснитиплиною часу, стиранням з пам'яті, у складних умовах емігрантського життя, того яскравого первісного матеріалу, який у сукупності з іншими революційними подіями І.І.Огієнка називав казкою. Не випадково, у 50-х роках окремі події становлення згаданих університетів в Україні видавалося йому спотворено. Так, у “Вірі і культурі” за 1958 р. він у 76-річному віці писав, що гетьман П.Скоропадський доручив йому організувати два українських університети — у Києві та Кам'янці-Подільському.⁷⁷ Цей факт вкотре підтверджує незаперечність вимог методології розглядати джерельну базу історичного дослідження, не в останню чергу мемуаристики, через критичний аналіз фактів, подій, оцінок, суджень. З'ясування неточностей і помилок у мемуарній спадщині І.І.Огієнка ніскільки не применшує його великої ролі зокрема у формуванні національної університетської освіти в добу національно-демократичної революції 1917-1920 рр., як і не кидає тіні на його талант державотворця, визнаного науковця, педагога, освітнього, церковного і громадського діяча, щирого українця, який сповна присвятив себе великій національній справі.

Примітки:

1. *Огієнко І.* Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва // *Наша культура: Науково-літературний місячник*. — Варшава. — 1935. — Кн.7. — С.444-453; Кн.8. — С.510-522; 1936. — Кн.1(10). — С.64-72; Кн.3(12). — С.233-236; Кн.7(16). — С.554-557; Кн.8-9(17). — С.628-636; Кн.10(18). — С.710-712.
2. Див.: *Огієнко І.* (Митрополит Іларіон). Рятуння України / Упорядн., автор передм. і коментарів М.Тимошик. — К.: *Наша культура і наука*, 2005. — С.454.
3. *Огієнко І.* Раз добрим налите серце. Світлій пам'яті Д.Д.Огієнкової. Замість вікна намогильного // *Наша культура*. — 1937. — Кн.5(25). — С.226-241.
4. *Огієнко І.* Урочистий в'їзд С.Петлюри до Кам'янець-Подільського 1-го травня 1920 р. // *Наша культура*. — Львів. — 1936. — Кн.5(14). — С.321-331.
5. *Огієнко І.* Рятуння України: На тяжкій службі своєму народові. — Вінніпег: Тов-во “Волинь”, 1968. — 94 с.

6. Див.: *Огієнко І.* (Митрополит Іларіон). Рятуння України / Упорядн., автор передм. і коментарів М.Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2005. — 464 с.
7. Див.: *Тіменик З.* Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882-1972: Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів: Наук. Тов-во Шевче., 1997. — 228 с.; *Тимошик М.* “Лишуть навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження: Наукове видання. — К.: Наша культура і наука; Вінніпег: Укр. правосл. собор св. Покрови, 2000. — 548 с.; *Торменко І.І.* Іван Огієнко — Митрополит Іларіон // Укр. іст. журн. — 1995. — №2. — С.79-90.
8. Див.: *Торменко І.І.* Огієнко — митрополит Іларіон про державу як складову частину національної ідеї // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. — Т.І(3). — Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. пед. ун-т, 1997. — С.261-265; *Ї ж.* Іван Огієнко — головноуповноважений уряду УНР (листопад 1919 — жовтень 1920 рр.) // Укр. іст. журн. — 1999. — №5. — С.101-109; *Ї ж.* Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): Монографія / Передм. Н.І.Миронець. — К., 1998. — 282 с.
9. Див.: *Ульяновський В.І.* Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради): Навч. посібник. — К.: Либідь, 1997. — 200 с.; *Його ж.* Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навч. посібник. — К.: Либідь, 1997. — 320 с.; *Андрусичин Б.І.* Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР): Навч. посібник. — К.: Либідь, 1997. — 176 с.
10. Див.: *Тимошик М.С.* Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: Монографія / Передм. М.Г.Жулинського. — К.: Заповіт, 1997. — 231 с.; *Ляхоцький В.П.* Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2000. — 528 с.; *Його ж.* Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2000. — 664 с.; *Його ж.* Бібліотека Кам'янець-Подільського університету (1918-1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. — Т.4(6). — Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держ. пед. ун-т., 2000. — С.305-315.
11. *Завальнюк О.М.* І.Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.) // Наукові праці історичного факультету. — Т.2. — Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держ. пед. ін-т., 1995. — С.90-103; *Ляхоцький В.* Освітнянський подвиг І.Огієнка // Початкова школа. — 1997. — №1. — С.40; *Завальнюк О.М.* І.Огієнко і українське студентство // Творчі вершини вченого: Збірник наукових праць до 60-річчя від дня народження докт. іст. наук., проф. М.Г.Кукурудзяка. — Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держ. пед. ун-т, 1998. — С.242-248; *Ляхоцький В.П.* Роль І.Огієнка у фундації Українського народного університету // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірка статей. — К.: Рідний край, 1999. — Вип.5. — С.193-206; *Котлов А.О., Завальнюк О.М.* Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї до ліквідації (1917-1921 рр.) // Укр. іст. журн. — 1999. — №4. — С.41-50; №5. — С.26-36; *Завальнюк О.М.* Волинянин Іван Огієнко — будівничий і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: Збірник наукових праць. — Ч.І. — Житомир: “Волинь”, 1999. — С.163-170; *Його ж.* І.І.Огієнко і створення Кам'янець-Подільського державного українського університету // Краєзнавство. — 1999. — №1-4. — С.24-30; *Його ж.*

- І.І.Огієнко. “Працювати разом на користь рідної України”. (До історії Кам’янець-Подільського державного університету) // Українська історична наука на порозі XXI століття: Міжнародний науковий конгрес: Доповіді та повідомлення. — Т.І. — Чернівці: “Рута”, 2001. — С.110-115; *Завальнюк О.М., Комарницький О.Б.* І.І.Огієнко: штрихи до портрета видавничого українського діяча // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Т.3. — Кам’янець-Подільський: Кам.-Под. держ. ун-т., 2003. — С.3-27; *Завальнюк О.М.* І.І.Огієнко і становлення української вищої школи (березень 1917 — квітень 1918 р.) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник. Серія історична та філологічна. — Вип. І. — Кам’янець-Подільський: Кам.-Под. держ. ун-т., 2003. — С.4-13; *Його ж.* І.І.Огієнко — організатор, ректор і оборонець Кам’янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1918 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Т.5. — Кам’янець-Подільський: Кам.-Под. держ. ун-т., 2005. — С.109-145; *Його ж.* Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.). — Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. — С.92-127; *Його ж.* І.І.Огієнко — організатор, ректор і оборонець Кам’янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1919 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Т.6. — Кам’янець-Подільський: Кам.-Под. держ. ун-т., 2006. — С.80-121; *Його ж.* І.І.Огієнко — організатор, ректор і оборонець Кам’янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1920 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Т.7. — Кам’янець-Подільський: Оіум, 2006. — С.98-133. та ін.
12. *Наша культура*. — 1935. — Кн.7. — С.452.
  13. Там само.
  14. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України* (далі — ЦДАВО України). — Ф.2201. — Оп.1. — Спр.336. — Арк.58-58зв., 60-61.
  15. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.510.
  16. *Ляхоцький В.П.* Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнко (митрополита Іларіона). — С.17-18.
  17. *Державний архів м. Києва* (/далі — ДАМК). — Ф.Р. 936. — Оп.1. — Спр.8. — Арк.6.
  18. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.510.
  19. *Пащенко О.* Як зародився Державний Український Університет у м. Кам’яниці на Поділлі // Свято Поділля: Видання Подільського Українського товариства “Просвіта”. — 1918. — 22 жовтня. — С.6.
  20. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.510.
  21. ДАМК. — Ф.Р. 936. — Оп.1. — Спр.8. — Арк.3.
  22. *Державний архів Хмельницької області* (далі — ДАХО). — Ф.Р. 582. — Оп.3. — Спр.3. — Арк.2.
  23. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.510.
  24. Там само.
  25. *Поділля*. — 1918. — 9 квітня (27 березня). — Ч.23. — С.3.
  26. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.510-511.
  27. ДАХО. — Ф.Р. 582. — Оп.3. — Спр.3. — Арк.2-3.
  28. *Пащенко О.* Зазначена праця. — С.6.
  29. ДАМК. — Ф.Р.936. — Оп.1. — Спр.8. — Арк.28зв.
  30. Там само. — Арк.30зв-31.
  31. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С. 511-512.
  32. *Завальнюк О.М.* Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі. — С.102.
  33. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.511.

34. ЦДАВО України. — Ф.2201. — Оп.1. — Спр.153. — Арк.12; *Завальнюк О.М.* І.Огієнко — організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1918 р.). — С.116.
35. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.511.
36. Див.: *Огієнко І. (Митрополит Іларіон)*. Рятуння України / Упорядн., автор передм., коментарів М.Тимошик. — С.92-93.
37. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.511.
38. Див.: *ALMA MATER*. Університет св. Володимира напередодні та в добу української революції. 1917-1920: Матеріали, документи, спогади. У трьох книгах. — Кн.2. — К.: Прайм, 2001. — С.432-436.
39. Там само. — С.437.
40. Там само. — С.442-443, 445-446.
41. Там само. — С.447.
42. Там само. — С.453.
43. Там само. — С.454.
44. Див.: Там само. — С.459-460, 461, 462-463, 464-465.
45. Там само. — С.467.
46. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.512.
47. ДАМК. — Ф.Р.936. — Оп.1. — Спр.8. — Арк.59.
48. Там само. — Арк.61.
49. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С. 512.
50. *Завальнюк О.М.* Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.). — С.74-75.
51. Див.: *Киевская мысль*. — 1918. — 29(16) марта. — №37. — С.1.
52. ЦДАВО України. — Ф.2201. — Оп.1. — Спр.13. — Арк.14.
53. ДАХО. — Ф.Р. 582. — Оп.3. — Спр.153. — Арк.14.
54. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.513.
55. Там само. — С.514-522.
56. *Наша культура*. — 1936. — Кн.1(10). — С.65.
57. Там само. — С.65-66.
58. Там само. — С.66.
59. Там само. — С.68.
60. Див.: *Завальнюк О.М.* І.Огієнко — організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1919 р.). — С.87-90.
61. *Наша культура*. — 1936. — Кн.1(10). — С.70.
62. Там само. — Кн.3(12). — С.235.
63. Там само.
64. Там само. — С.236.
65. *Наша культура*. — 1936. — Кн.7(16). — С.557.
66. *Наша культура*. — 1936. — Кн.8-9(17). — С.629; *Огієнко І.* Рятуння України. — С.50-51.
67. *Наша культура*. — 1936. — Кн.8-9(17). — С.632.
68. Там само. — С.633-634; *Огієнко І.* Рятуння України. — С.42.
69. *Наша культура*. — 1936. — Кн.8-9(17). — С.634; *Огієнко І.* Рятуння України. — С.49.
70. *Наша культура*. — 1936. — Кн.8-9(17). — С.635.
71. *Наші шлях*. — 1920. — 17 квітня. — Ч.75. — С.3.
72. *Наша культура*. — 1936. — Кн.10(18). — С.711.
73. Там само.
74. *Огієнко І.* Рятуння України. — С.85.
75. Див.: *Наша культура*. — 1937. — Кн.5(25). — С.226-241.
76. Див.: *Наша культура*. — 1936. — Кн.5(14). — С.327-328.

77. *Vіra* й культура: Місячник української Богословської думки й культури. — Оттава. — 1958. — Ч.7.(55). — С.27.

The article states the importance of Ivan Ohienko's memoirs as source to study the development and functioning of national university education during the period of Ukrainian revolution in 1917-1920.

Key words and word combinations: Ivan Ohienko, memoirs, Kyiv Ukrainian People's University, Kamjanets-Podilsky State Ukrainian University.

Отримано: 21.08.2006 р.

УДК 378(477.43)(09):930.25:77

Анатолій Трембіцький

Завідувач Хмельницьким міським відділом Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, Хмельницький

ІСТОРІЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В СВІТЛИНАХ РОДИННОГО АРХІВУ

У статті охарактеризовано світлини з родинного архіву автора з історії Кам'янець-Подільського університету.

Ключові слова та словосполучення: архівна спадщина, творці університету, alma mater.

В українській історіографії ХХ — початку ХХІ ст. науковці, дослідники, історики і краєзнавці України О.Пашенко (1918, 1936) [1], Є.Сіцінський (1918) [2], В.Біднов (1928, 1997) [3], В.Приходько (1935, 1936) [4], В.Січинський (1955) [5], О.Завальнюк (1994) [6], В.Ляхоцький (2000) [7; 8] та інші неодноразово висвітлювали історію творення і діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету. Констатуючи наявність значної кількості праць з історії першого державного українського університету, необхідно зазначити, що її вивчення ще далеке від завершення, потребує чималих зусиль щодо пошуку нових джерел та архівної спадщини. Адже наявна джерельна база дослідження історії творення і діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету — це значна археографічно-документальна база, сотні архівних документів і матеріалів, які зберігаються в архівах, музеях та бібліотеках України.

Тому для подальших наукових пошуків важливе значення має виявлення всієї сукупності видрукованих та невідомих архівних джерел. Масив документів, що відкладався в державних установах України, архівах інших країн, у приватних колекціях, — досить вражаючий як за кількістю, так і за інформативністю. Так, багатий фактологічний матеріал, а це 19 документів і 4 світлини, який значно доповнює загальну картину життєпису знаних українських діячів кінця ХІХ —